

GUNNAR HECKSCHER:

Den nya naturrättsläran

För tio år sedan delade Friedrich Hayek och Gunnar Myrdal vetenskapsakademins ekonomipris. Hayek är individualismens och frihetens profet. För honom är frihet och rättssäkerhet de fundamentala värdena. Myrdal hyllar den kollektiva tryggheten och rättvisan och kräver socialisering av konsumtionen. För honom är jämlikheten det mest väsentliga. Man måste ta del av bådaskilda åsikter och dessutom tänka själv för att finna rätt, konstaterar Gunnar Heckscher.

Gunnar Heckscher är fd ambassadör och professor i statskunskap.

Sandheden gror i det brogede spil,
hvori samtlige synspunkter kives.
Tro ikke sandhedsapostle som vil
at bare een tro skal ku' trives!
Med sandheden staar det saa underligt til,
at den ikke kan overdrives.
"Gruk" av Piet Hein.

När vetenskapsakademien för tio år sedan delade ut ett delat ekonomipris till Friedrich Hayek och Gunnar Myrdal kunde detta förefalla som helt enkelt ett uttryck för Erik Lundbergs bistra humor. De reträdde ju motpoler i samhällstänkandet. Hur kunde man vilja belöna dem båda två?

Men om man bortser från åsikterna har de åtskilligt gemensamt. Båda är nationalekonomer som efter hand kommit att ägna sig åt allmänna samhällsstudier – tvärvetenskapliga, men också innefattande förkunnelser av bestämda politiska ideologier. Båda är i likhet med en del andra nobelpristagare lika tvärsäkra utanför sitt specialområde som inom det. Båda präglas vidare av en genial ensidighet, som sätter dem i stånd att utföra sina resonemang med till synes oemotsäglich skärpa och klarhet.

Vi andra kan inte låta bli att beundra deras tvådimensionella verklighetsbild, där alla företeelser framträder i väl utmejslad profil. Samtidigt grips vi av ett slags förtvivlan. Verkligheten har ju tre eller oftast fyra dimensioner, och den klara, skenbart oemotsägliga fotografiska bilden blir därför i grunden missvisande.

Det skulle inte vara några problem om man kunde slå sig till ro med att följa en enda grundsats. Hayek är individualismens och frihetens profet, Myrdal den kollektiva trygghetens och rättvisans,

särskilt genom sitt krav på "socialisering av konsumtionen". Men tyvärr – tyvärr, tyvärr! – måste man ta hänsyn åt båda hållen. Följer man konsekvent Myrdals vägledning kommer man snett. Lyssnar man bara till Hayek kommer man också snett. Tar man kännedom om båda tvingas man att tänka själv, och då är det åtminstone möjligt att man kommer rätt. Dock drar sig nog många för att göra den ansträngningen.

Frihetens grundvalar

Myrdal fick ekonomipriset vid en tidpunkt då den kollektivistiska ideologin tycktes dominera i Europa eller åtminstone i Sverige. Dess överdrifter förde naturligt nog till en reaktion, och just nu framstår Hayek som den större profeten. Men som han i sin senast till svenska översatta bok, *Frihetens grundvalar*, själv säger på tal om forskningens frihet: "Påtryckningar mot en obekväm åsikt är skadligare än att motarbeta en populär." Eftersom Hayek och hans åsikter just nu är ganska populära finns det därför alla skäl att noggrant granska dem.

Frihet, säger Hayek, måste accepteras som "en överordnad princip som styr all lagstiftning", "ett yttersta ideal som man inte får kompromissa om för materiella fördelars skull", "den högsta principen". Erkänns den inte som sådan, leder detta till "samhällets långsamma sönderfall".

Med all rätt vänder han sig mot gängse förvrängningar av frihetsbegreppet, på vilka han i dagens Sverige helt säkert skulle kunna finna många löjeväckande exempel. Lika avvisande är han mot tanken att man skall begränsa friheten bara

därför att den inte alltid kan utnyttjas av alla och mot förmodandet att handlingsfrihet i obetydliga ting skulle vara något likgiltigt. Och skälet är klart: "Det är att den individuella frihetens sak i första hand vilar på erkännandet av allas vår ofrånkomliga okunnighet om många av de faktorer som är outhärliga för vår välfärd och för att vi skall nå våra mål."

Ett sådant erkännande skulle Gunnar Myrdal knappast vilja göra. Men hur uppriktigt är det hos Hayek?

Han erkänner att friheten måste ha sina gränser. Till och med på sitt eget specialområde, det ekonomiska, medger han att offentlig intervention ibland kan vara berättigad. Likaså konstaterar han att staten kan behöva ingripa för att hindra privatpersoner från att utöva tvång, ett tvång som i och för sig inte behöver vara fysiskt. Friheten betyder bara att vi inte får hindra någon från att arbeta för sina mål, även om vi ogillar dem, "så länge han inte inkräktar på andras i lika mån skyddade sfär". Det är vad den svenske filosofen Samuel Grubbe för etthundrafyrtiofem år sedan uttryckte så att individens frihet begränsas av andra individers motfrihet.

Emellertid går Hayek realistiskt nog ett steg längre: det finns inte "något slag av handlande som inte kan inkräkta på en annan persons skyddade sfär". Då frågar man sig bara vad som är den reella innebörden av att en på detta sätt begränsad frihet hyllas som "den högsta principen".

En konsekvens som Hayek drar är att avvisa många slag av offentlig socialpolitik. Det gäller den obligatoriska socialförsäkringen i statlig regi, sådan den började utvecklas i Tyskland på 1880-talet.

Fördömsen träffar likaledes arbetslöshetshjälp grundad på den arbetslöses normala inkomst, fri offentlig hälso- och sjukvård och skydd av naturtillgångar mot överdriven exploatering. Inte heller är det tillbörligt, menar Hayek, att tillgripa tvångsåtgärder mot att någon skadar sig själv genom sina handlingar. Tydligt skall alkoholisten beredas tillfälle att supa ihjäl sig.

Men socialförsäkring i allmänhet kan han godta, liksom offentlig socialhjälp utan anknytning till inkomstförluster. Han finner en bestämd motivering för social trygghet: "I västvärlden har det länge accepterats som en samhällelig plikt att på något sätt sörja för dem som hotas av nöd eller svält på grund av omständigheter som de själva inte råder över. — — — Det är kanske oundvikligt ... att omfattningen av den hjälp som nu ges i ett jämförelsevis välbärgat samhälle är större än vad som är absolut nödvändigt för att klara livets nödort." Och trots den allmänna bitterheten mot naturvårdsrörelser godtar han utveckling av naturreservat i kommunal regi.

Rättssäkerheten

I själva verket är det knappast friheten utan snarare rättssäkerheten, lagstyret, vad som i engelsk terminologi kallas "rule of law", som för Hayek blir grundprincipen. Allmängiltiga regler kommer dessutom "troligen" aldrig att inskränka friheten särskilt mycket, menar han.

På lagstiftningen ställs i huvudsak tre krav. Lagarna skall utgöra den enda accepterade grunden för tvång, de skall vara kända och entydiga, och de skall gälla för alla. Hayek liksom Herodotos

anser "isonomía", lagens allmängiltighet, som en högre princip än "demokratía". Förutsebarheten, att individen skall kunna beräkna villkoren för sina handlingar och de rättsliga konsekvenserna av handlingssättet, utgör enligt hans mening rättssäkerhetens grundval. Mot detta är det svårt att göra några allvarliga invändningar, om man inte heter Sven Heurgren. Men hur mycket säger det om lagarnas, dvs samhällsordningens innehåll?

Här stöter man hos Hayek liksom hos många andra libertarianer och nyliberaler på ett intressant tankemönster, nämligen det som bygger på återgång till naturrättens teorier. "Det som alla naturrättsskolor är eniga om är att det finns regler som inte medvetet skapats av någon lagstiftare. De är överens om att alla stiftade lagar får sin giltighet utifrån regler som i denna mening inte har stiftats av människan men som kan 'upptäckas' och att dessa regler ger både ett kriterium för den stiftade lagens berättigade rättsskipning och ett motiv för människan att åtgärda den." Rättighetsförklaringar, vilkas betydelse Hayek starkt understryker, måste därför "förutsättas innehålla en generalklausul som skyddar de fri- och rättigheter som individerna verkligen har åtnjutit i det förgångna mot statens inblandning".

Idéhistoriskt sett är Hayeks påstående felaktigt. Särskilt inom den senare naturrättsdoktrinen finns åtskilliga författare som inte alls förutsätter några sådana grundrättigheter. Men det må nu vara. Personligen har jag ingenting emot att man låter Locke undanskymma både Hobbes och Rousseau.

Huvudproblemet är ett annat. Hur

skall man bära sig åt för att fastställa vad som är innehållet i dessa regler som utgör kriteriet för lagarnas giltighet och ger människorna motiv för att lyda dem? I brist på vetenskap härom gäller detsamma som man brukade säga om "samhällsnyttan" i de hägerströmska juristernas tappning: "samhällsnytta är vad professor Lundstedt anser vara för samhället nyttigt". Namnet kan bytas ut: det går lika bra med professor Myrdal eller professor Hayek.

I äldre västerländskt tänkande var detta knappast något problem. Man hade den uppenbarade kristna religionen att hålla sig till. På motsvarande sätt håller sig fundamentalistiska muhammedaner än i dag till koranen, hinduer och buddhister har länge utgått från sutras, och i Kina kunde man bygga på vad mästaren Konfucius hade sagt.

För oss, i motsats mot ayatollah Khomeinis trogna, är det däremot inte längre så enkelt. Den uppenbarade kristna religionens grundsatser ifrågasätts helt eller delvis av många, kanske av flertalet västerlänningar. Dessutom vill vi nu ha principer som skall ge vägledning också för umgänget med muhammedaner, hinduer, buddhister, konfucianer och andra främlingar, vilka vi har lärt oss att betrakta som jämlikar.

Nu understryker Hayek att "frivillig konformitet" är ett villkor för att friheten skall kunna fungera tillfredsställande. Han citerar auktoriteter till stöd för denna sin mening. James Madison: "To suppose that any form of government will secure liberty without any virtue in the people, is a chimerical idea." Alexis de Tocqueville: "No free communities ever existed without morals." Men Toc-

queville säger också: "Liberty cannot be established without morality, nor morality without faith." Där är man tillbaka vid religionen, vilket Hayek förbigår med tystnad när han i en not använder citatet.

I brist på religiös grundval har man ingenting annat att göra än att åberopa "den mänskliga naturen", vilken antas föreskriva vissa rättigheter och skyldigheter. Men finns det större enighet om vilka dessa är än vad det finns om religionen eller om lagar i allmänhet? Inom "kristenheten" vågade på sin tid ingen ifrågasätta de kristna etikreglerna. Finns samma consensus om den mänskliga naturens inneboende etiska regler?

Frihet contra jämlikhet

Motsatsförhållandet illustreras om man ser på Hayek och Myrdal. För Hayek är alltså frihet och rättssäkerhet de fundamentala värdena. För Myrdal – åtminstone Alva Myrdal och 1969 års socialdemokratiska partikongress – är det jämlikheten.

Som Hayek mycket riktigt påpekar går jämlikhet inte särskilt bra ihop med vare sig frihet eller rättssäkerhet. "Likhet inför lagen och materiell jämlikhet ... står också i motsatsförhållande till varandra ... Den likhet inför lagen som friheten kräver leder till materiell ojämlikhet." Visserligen har Anatole France's ironiska tal om "den majestätiska jämlikhet inför lagen som förbjuder rika såväl som fattiga att sova under broarna, tigga på gatorna och stjäla bröd" knappast tillämplighet i samhällen där det inte längre finns några proletärer och knappast några klasskillnader. Men ändå är människor så olika, tex när det gäller förmåga

att begripa lagen och utnyttja dess möjligheter, att det grundläggande motsatsförhållandet alltså äger bestånd. Mellan frihet och jämlikhet måste man ofta välja, särskilt i betraktande av att det aldrig blev något av med broderskapet.

Och i det valet kan man inte utgå från någon enig uppfattning om vad som krävs exempelvis under hänvisning till människans natur. Jag och många med mig anser att åtminstone rättssäkerheten är ojämförligt mycket viktigare än jämlikheten. Men det finns de som har motsatt åsikt, och den har de faktiskt rätt att hysa, yttra och leva efter.

Demokratins villkor

Skall man hålla sig på jorden blir det därför nödvändigt att som rättspositivisterna lita på styrelseformen, det demokratiska statsskicket, eftersom det inte finns någon innehållslig grundsats som är tillräckligt allmänt godtagen för att kunna ge ledning. Demokratin garanterar på intet sätt att man kommer fram till invändningsfria lösningar, men den möjliggör i alla fall något slags lösning. Och om demokratin har vi i flertalet västerländska stater lyckats nå nära nog fullständig consensus, särskilt så länge vi ser eller minns vilka alternativen kan vara. Den politiska demokratin är den minsta gemensamma nämnaren för vår samhällsordning.

Dessutom har folkmajoriteten i många länder, däribland Sverige, gått med på att inskränka sina egna möjligheter att fatta oöverlagda beslut. Det har skett genom grundlagar, som inte kan ändras

lika fort och lätt som vanliga lagar. Garantier kan upphävas, men bara genom fördröjda majoritetsbeslut i den ordning de själva föreskriver, och förslag i den riktningen skulle troligtvis allmänt uppfattas som övergrepp och ha svårt att vinna erforderliga majoriteter.

"Lydnad för gällande lag men rätt att kräva en bättre" är den demokratiska rättsstatens grundprincip. Den förutsätter definitionsmässigt att möjligheterna till opposition och reformkrav förblir skyddade. I övrigt ger den folkmajoriteten möjlighet att fatta de beslut den vill, också om de av exempelvis en upplöst minoritet betraktas som olämpliga eller direkt orättvisa.

Men lag och rätt är inte detsamma som moral. Det är naturligtvis möjligt att enskilda människor eller grupper har moraliska krav som kommer i motsatsförhållande till lagar eller andra beslut som tillkommit i demokratisk ordning. I så fall kan de finna sig vara förpliktade till civil ohörsamhet. Det ligger i sakens natur att den i en demokratisk stat utövas så gott som uteslutande av minoriteter, men det ändrar ingenting i dess moraliska berättigande.

Förutsättningen är då att de ohörsamma utan knot finner sig i att göras till martyrer genom att utsättas för sådana straffsanktioner eller skadeståndssanktioner som föreskrivits träffa lagbrytarna på området i fråga. Det tycks flertalet av Jehovas vittnen inse, men inte gruvarbetarna i Norrbotten eller varvs- och hamnarbetarna i Göteborg.